

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjysk Månedsskrift

5 • 2008

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland

Abonnementspris
200 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.
Enkeltnumre 30 kr.
Særnumre 40 kr.

Ekspedition
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 46 83
hssdj@hssdj.dk
www.hssdj.dk

Kontortid
Mandag-torsdag 9-14

Redaktion
Kim Furdal (ansv.)
Museum Sønderjylland
ISL-Lokalhistorie
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 58 60
kifu@museum-
sonderjylland.dk

Lennart Madsen
Museum Sønderjylland
6100 Haderslev

Elsemarie Dam-Jensen
Museum Sønderjylland
6270 Tønder

© Sønderjysk Månedsskrift og forfatterne

Layout
Tekst & Design
Haderslev

Tryk
Winds Bogtrykkeri A/S
Haderslev

I dette nummer

Rødekro flyveplads - et udgangspunkt 163
Bag Rødekro flyveplads gemmer sig en historie, der trækker tråde til Sønderborg og Billund lufthavne. Svend Rasmussen har undersøgt historien om Rødekro flyveplads.

Cornelius Petersen. Modsætningsfuld Rebel og livslang Slesviger 174
Cornelius Petersen var en af mellemkrigsårenes mest kontroversielle personer i Sønderjylland. Lektor i historie ved Syddansk Universitet Peter Thaler tegner et portræt af bonden, friseren og lederen af Bondens Selvstyre.

Ehlers Lertøjssamlings 25-års jubilæum 26. marts 2008 181
Louis Kristian Ehlers var en ildsjæl med kærlighed til lertøj. Afdelingsleder Annali Bork, Museum Sønderjylland - Ehlers Lertøjssamling, fortæller om manden bag denne unikke samling.

Et dansk punktum for Første Verdenskrig 184
Gennem 80 år stod den danske stat for forsørgelsen af sønderjyske krigsinvalidere og krigsenker fra Første Verdenskrig. Pens. overlæge, dr. med. Anton Marckmann, har i den anledning set på det danske samfunds forsørgelse af krigsinvaliderne og krigsenkerne.

Stensbæk Lejren - en demokratisk arbejdslejr . . 190
Lige nordvest for Arnum ligger en samling røde barakker, der oprindeligt blev anvendt som arbejdslejr for unge arbejdsløse i slutningen af 1930'erne og under krigen. Overinspektør Kim Furdal, Museum Sønderjylland - ISL, har set nærmere på baggrunden for etableringen af lejren.

Bognyt 194

Det sker - på Museum Sønderjylland 197

Bagsiden om forsiden 200
Sønderjylland har siden Første Verdenskrig haft en række militære flyvepladser. Overinspektør Kim Furdal giver et overblik over disse.

Forsidebillede:

Et militært vandfly ved Den kejserlige Marines uddannelsesskole for vordende flyvepiloteer på Sydhavnens sydmoie i Aabenraa.

Foto: Museum Sønderjylland - ISL.

Røde kro flyveplads

- et udgangspunkt

Af Svend Rasmussen

Det er ikke alle, der ved, at Røde kro flyveplads er uløseligt forbundet med den i Aabenraa legendariske dr. Abild og grusgravning. Svend Rasmussen har set nærmere på historien bag flyvepladsen, der trækker tråde ud til såvel Sønderborg som Billund lufthavn.

Grus er godt - for meget er skidt

FØRST LIDT BAGGRUND for det geologisk interessante område vest for Røde kro by.

Den første grusgravning blev foretaget af en vis fabriksejer Callesen i 1890'erne i området syd for Hellevedvej og vest for Røde kro. På området ligger i dag en plantage som dækker over de arealer, hvor der i sin tid ved håndkraft blev foretaget ikke uvæsentlige udgravninger af grus og sten.

Forskellige tyske og efter Genforeningen danske entreprenører har haft et godt øje til udvindingsmulighederne i området. Afsætning har der ikke været mangel på: Rømodæmningen i 1930'erne, DSB, amtets betonveje og naturligvis alm. byggeri - alle sammen gode og betalingsdygtige aftagere.

Dr. Abild - en initiativtager

Dr. Laurids Jacobsen Abild (29/3 1891 - 23/9 1960) var søn af smedemester Abild i Helleved.

Før Første Verdenskrig studerede han medicin i Heidelberg og blev ved krigsudbruddet i 1914 indkaldt til den tyske hær som feltskærer. Som sådan blev han stationeret på en ja-

gerflyveplads ved Vestfronten, og her mødte han bl.a. Manfred von Richtofen (Der Rote Baron) og en vis hr. Göring, som begge var jagerpiloter der. Historien har unægtelig tildelt de to herrer vidt forskellige skæbner.

På feltlazarettet lærte dr. Abild kirurghåndværket fra bunden, og her udviklede han åbenbart teknikker, som efter krigen gjorde ham i stand til at udføre komplicerede plasticoperationer på et købedygtigt publikum fra Europa og USA. På den baggrund opbyggede han en betydelig formue, der ikke alene bevirkede, at smed sønnen fra Helleved kunne pleje omgang med samfundets øverste spidser, men også tillod ham at dyrke sin lidenskab for flyvning.

Certifikat

I 1934 tog dr. Abild privatflyvercertifikat og lod samme år indforskrive en 'Miles Hawk', et fabriksnyt fly fra England. Flyet skulle flyves fra Kastrop til en lejet græsmark uden for Aabenraa. Marken lå lidt nord for det nuværende sygehus og var altså den første landingsplads ved Røde kro.

På turen til Aabenraa fløj dr. Abild flyet, mens landingen naturligvis skulle foretages af den mere rutinerede militærflyver Sylvest Jensen, der sad i bagsædet.

Anflyvningen gik for så vidt fint. Finalen blev påbegyndt i pæn højde. Men et eller andet gik helt galt. Umiddelbart før begrænsningens træer tabte maskinen fart, tog med højre vinge toppen af et træ og blev

slået til pindebrænde, da den ramte jorden. De to piloter troede, deres sidste time var kommet, men som ved et mirakel var de begge stadig i live. Det viste sig, de kun havde fået småskrammer. Vidne til det dramatiske havari var bl.a. dr. Abilds kone, som var gravid med familiens første barn. Fra et tidligere ægteskab havde dr. Abild sønnen Erik Abild (født 1924).

På Mjølsgårds marker

Styrtet fik dr. Abild til at se sig om efter en mere velegnet plads, og den fandt han på Mjølsgårds marker mellem Rødekre og Egvad.

Arealet blev for en årrække lejet af gårdejer Nis Kjer, og dr. Abild gik i gang med at indrette pladsen, så den kunne benyttes til de stadigt mere moderne og krævende flytyper. I stedet for den havarerede Hawk anskaffede han sig en 'Hornet Moth', som sammen med Erik Abild vil komme

til at spille en dramatisk rolle i et senere afsnit.

Dr. Abilds plads er stort set identisk med den nuværende flyveplads.

Den bedste anflyvning foregik E-W, og piloter blev i 'Danish Airpilots' (1939) gjort opmærksomme på, at hvis man under anflyvning observerede græssende kvæg, skulle man blot overflyve pladsen i lav højde, så ville kvæget straks blive fjernet.

Forholdene har ikke været imponerende. Alligevel nævner forskellige kilder, at denne ubetydelige plet frem til 1940 har været genstand for udenlandske piloters opmærksomhed. Således er det ikke utænkeligt, at dr. Abilds gode ven, Hermann Göring, ved forskellige lejligheder er landet her.

'Aktiviteter' på pladsen

Selv om besættelsen med sine forbud mod civil flyvning naturligvis har været en vanskelig hindring for privatflyvning, ved vi, at der flere steder i landet foregik skjulte aktiviteter, som tyskerne ikke havde kendskab til.

En mundtlig kilde (Niels Abild, Holbæk) samt oplysninger fra Aabenraa Statsskoles jubilæumsskrift fra slutningen af 1990'erne beretter om

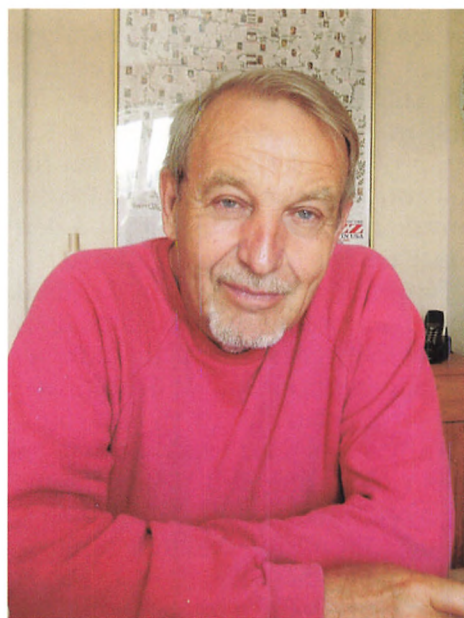

Foto: Privat.

Niels Abild under samtale med Svend Rasmussen.

Foto: Museum Sønderjylland - ISL

Dr. Abilds havarerede 'Miles Hawk', der ikke nåede længere end til græsbanen ved Rødekro.

et sådant forfriskende initiativ.

I hangaren på flyvepladsen havde dr. Abild opstaldet sin Hornet Moth. Af uforklarlige grunde var den ikke konfiskeret af tyskerne.

Erik Abild var i 1941 omkring 17 år og gik på Statsskolen i Aabenraa. Han og to gode venner, 'Jeppe' (Jesper Juel Petersen) og 'Skela' (fætter Hans Abild), planlagde at stikke af til Canada til 'Little Norway' for som frivillige at lade sig uddanne til piloter og deltage i krigen på engelsk side.

Turen skulle gå over Nordsøen til England og derfra videre til Canada.

Det første lille hop over havet krævede en flyvemaskine, og en sådan havde farmand jo stående i hangaren. Farmand var sandsynligvis ikke interesseret i at låne flyet ud, så knægtene tog sagen i egen hånd.

Hangaren var naturligvis forsvarligt låst, så de gravede en lille tunnel under væggen og kom således ind til maskinen. For at kunne betjene et så

moderne fly måtte man naturligvis have en smule grundviden, og den havde de skaffet sig ved en eftermiddag at bladrede lidt i kaptajn John Foltmanns bog 'Lær at flyve'.

Så var teorien på plads.

Preflight check

Der var vist noget med, at motoren skulle tørnes inden start, så det gik man i gang med. Skela, der var 'motorkyndig', satte sig op i cockpittet til håndtagene og kontakterne og ventede.

Mellem propellen og hangarporten var der meget lidt plads, så Erik Abild og Jeppe trak lod om, hvem der skulle tørne motoren. Når propellen begyndte at snurre, var det bare om at komme væk i en fart.

Erik vandt lodtrækningen og gik i gang med at hive i propellen, men absolut intet skete. Ved fornyede studier i håndbogen fandt man ud af, at man skulle dreje propellen baglæns

Dr. Abilds flyvemaskine K.Z. III (OY-DMO), som han solgte til klubben, og som dermed blev omdrejningspunkt for det videre arbejde med etableringen af et luftfartsselskab i Sønderjylland.

for at pumpe benzin ind i cylindrene. Som læst så gjort. Erik drejede propellen, og et voldsomt brag lød, da motoren satte i gang. Skela i cockpittet blev så forskrækket, at han i befippelse slukkede for samtlige kontakter og råbte vredt til staklen foran propellen: "Hvofo' gøe do det?"

Men nu var man på rette vej.

Planning

Dagen efter 'lånte' man benzin hos Ingeniørdistrikt Aabenraa, og på det medbragte landevejskort over England fandt man et passende landingssted på en strand ud mod Nordøen. På et kosteskaft havde man sømmet et dannebrogflag, så man i det mindste kunne identificere sig ved ankomsten til England. For at imødegå en evt. nødsituation til havs medbragte man en bilslange, som i oppustet tilstand forventedes at kunne bære besætningen.

Således udstyret og forberedt gik man krigen i møde.

Detaljen med at komme forbi Luftwaffes jagerbase på Sild kunne man ikke tage sig af.

Take off - and landing

Tidligt om morgenen den 6. april 1941 og efter at have skrevet rørende afskedsbreve til familie og kærester savede knægtene låsen til hangaren over og fik skubbet Hornet Moth'en ud i det fri.

I Foltmanns bog var det understreget, at man skulle starte i modvind, og da det blæste fra nord, måtte drengene skubbe det tunge fly ned for enden af bane 33, hvor de steg om bord.

Sammenbidte og med blikket rettet stift fremad startede de motoren, og flyet begyndte tungt at rulle hen ad banen. Hurtigere og hurtigere gik det. Motorlarmen var overvældende i den

stille morgen. Halen lettede. Nu var man på vej.

Lige idet maskinen skulle til at lette, lød der et voldsomt bump, og både Hornet Moth'en og dens besætning var tilbage på jorden igen.

Flyet var kaput, understellet smadret og propellen i tusind stumper.

Det viste sig senere, at knægtene ikke havde kontrolleret lufttrykket i dækkene. Maskinen havde stået nogle år i hangaren, og trykket i dækkene var ikke længere, hvad det burde være. I håndbogen havde der ikke stået noget om, at man skulle kontrollere dæktrykket.

Hvorom alting var. De slukørede knægte måtte se i øjnene, at turen måtte aflyses.

Debriefing

Med besvær fik de slæbt vraget tilbage i hangaren, og så var der også lige et forklaringsproblem over for den intetanende flyejer.

Skideballen fra dr. Abild måtte forventes at være af et vist omfang. Naturligvis skældte papa ud, men det, der irriterede ham mest, var, at drenge med deres vanvittige foretagende havde forhindret en erfaren pilot i at flyve til England og friheden.

Hornet Moth'en kom aldrig til at flyve igen. Dr. Abild måtte vente helt til 1947, før han anskaffede sig en KZ III (OY-DMO), som kom til at udgøre ryggraden i det senere Sønderjyske Flyveselskab. Selskabet var et ambitiøst projekt, dr. Abild og en håndfuld uforfærdede mænd satte sig i spidsen

for i slutningen af 1940'erne.

OY-DMO eksisterer endnu. Det opbevares og vedligeholdes i Cimber Airs hangar i Sønderborg - og det er der en speciel grund til.

Aabenraa Flyveklub

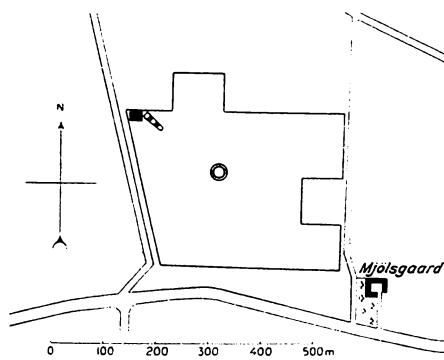
Af dokumenter i Statens Arkiver fremgår, at der allerede i 1944, da krigens slutning kunne anes, var en kreds af borgere i Aabenraa, som tog initiativ til at sikre Sønderjylland en plads i luftfartens fremtid.

I december samme år afholdtes der på Folkehjem i Aabenraa en stiftende generalforsamling, og straks tegnede der sig 100 medlemmer. Optimismen og forventningerne til den nye tid var overalt stor.

Den valgte bestyrelse bestod af dr. Abild som formand og nogle driftige mænd fra byen.

På grund af besættelsen kunne klubben ikke komme i gang med egentlig flyvning, men tilbød i stedet teorikurser og foredragsaftener.

Desuden var en gruppe i bestyrelsen beskæftiget med at finde en egnet flyveplads.

Map no. 32.
Aabenraa Private Flying Field.

Flyvepladsens indretning ved Røde kro.

Klubben køber fly

Freden kom til landet i maj 1945, og nu skulle alle planer omsættes til virkelighed.

Klubformen viste sig imidlertid ikke at være særlig brugbar til det, man ville. Langsomt modnedes ideen om et egentligt flyveselskab, der på kommerciel basis skulle varetage landsdækkende flyvninger med udgangspunkt i Sønderjylland. Dertil skulle man bruge fly, og man havde ikke et eneste af slagsen.

Dette lille problem viste det sig, at klubbens formand kunne løse. I foråret 1947 solgte dr. Abild sin KZ III'er (OY-DMO) til klubben for en meget fordelagtig pris, og med dette lille, to-sædede fly som rygrad arbejdede man sig videre hen imod et egentligt luftfartsselskab.

Sønderjysk Flyveselskab A/S

Ved en stiftende generalforsamling på Grand Hotel i Aabenraa oprettedes Sønderjysk Flyveselskab A/S (SFS) i juni 1947. Selskabet skulle bl.a. drive foto-, taxi- og rundflyvning.

I det nye selskabs første bestyrelse møder vi foruden et par gengangere fra flyveklubben et par interessante notabiliteter. Foruden dr. Abild, Fritz Stöbener og Povl Chr. Jensen (GM-forhandler) ses også Jes Christiansen (Højspændingsværket), K. Skifter Andersen (Automobilforhandler) samt borgmester G. Buchreitz (borgmester i Aabenraa 1946-1950). I bestyrelsen befandt der sig således to stærke personligheder, som, viste det sig senere, ikke kunne samarbejde.

Vidtrækkende beslutninger

Det nystiftede flyveselskab havde endnu ikke egen flyveplads, men

også ved løsningen af det problem var dr. Abild behjælpelig. Han havde i mange år privat fløjet fra lejede arealer ved Rødekro, og KZ III'eren stod i hangar der, så hvorfor ikke købe denne plads, der var så centralt beliggende?

Dermed bliver vi vidne til et yderst interessant og økonomisk enestående initiativ, som fik vidtrækkende konsekvenser for flyvepladsen i Rødekro.

Af kilderne fremgår det, at bestyrelsen i SFS i januar 1948 købte den 25 ha. store landingsplads for godt 42.000 kr. af fru Marie D. Kjer, Mjølsgård. Hermed havde SFS fået en base, hvorfra forretningen kunne drives.

Man ansatte en fast pilot og anskaffede yderligere en 'Piper Cup' samt en 'Auster 5', der senere havarede.

Betaling senere

De omtalte dokumenter viser endvidere, at fru Kjer ikke fik købesummen udbetalt ved kontraktens indgåelse. Der gik yderligere 1,5 år, inden den side af sagen blev bragt i orden ved en forbløffende transaktion.

Man kan naturligvis spørge sig selv, hvorfor pengene ikke faldt ved køkets indgåelse eller umiddelbart derefter, hvilket var normal praksis. Svaret er lige så enkelt som spørgsmålet: Der var ikke penge til betalingen.

Interessante personer i bestyrelsen

Ved den efterfølgende, ordinære generalforsamling stillede bestyrelsen i SFS sit mandat til rådighed for at give plads for en bredere vifte af forretningsfolk fra hele landsdelen. Foruden dr. Abild og enkelte fra den gamle bestyrelse dukker bl.a. en vis Mads Clausen fra Als op.

Foto: Hensborg Avis. Museum Sønderjylland - ISL.

Grundlæggeren af Cimber Air Ingolf Nielsen (1925-1995) på sin 60-årsdag 1985.

Derimod leder man forgæves efter borgmester Buchreitz's navn.

En snedig konstruktion

Først i juli 1949 fik fru Kjer på Mjølsgård sine penge. Der udfærdigedes samtidig en såkaldt 'transport-købekontrakt' mellem SFS som sælger og Aabenraa Byråd som køber. Byrådet indtrådte i enhver henseende i flyveselskabets rettigheder og forpligtelser, herunder betalingen til fru Kjer.

Selskabet skulle overtage pladsen med hangar og øvrige anlæg og kun betale skatter og løbende vedligeholdelse, der ikke måtte overstige 1.500 kr. om året. Kunstgrebet var en realitet.

Underskriver på sælgers side var dr. Abild. På købers side skulle man på byrådets vegne forvente at se borgmester Buchreitz's underskrift, men det er ikke

tilfældet; underskriver for byrådet er J.J. Weiss, 1. næstformand. Måske har borgmesteren følt sig generet af en mindre interessekonflikt som tidligere medlem af SFS's bestyrelse? Vi ved det ikke. Der kan også have været tale om et modsætningsforhold mellem dr. Abild på den ene side og Buchreitz på den anden, et modsætningsforhold, som iflg. mindst én kildes udsagn udviklede sig til ren chikane.

Til disse interne gnidninger kom så to begivenheder, som rev tæppet væk under det unge foretagende, der kun lige havde fået luft under vingerne.

Det første stød

Kun to dage efter, at Aabenraa Byråd og SFS den 25. juli havde underskrevet 'transport-købekontrakten', skete katastrofen.

Under en rundflyvning på Rømø styrtede selskabets Auster ned, hvorved piloten E.V. Simonsen og et ungt ægtepar fra Bov omkom.

Selskabets finansielle forhold og organisation var slet ikke forberedt på at klare en sådan situation, og ulykken på Rømø blev et alvorligt stød.

--- og så dødsstødet

Med to fly tilbage i hangaren på flyvepladsen havde man naturligvis brug for at kunne følge med udviklingen. Et stort ønske fra selskabets side var anlæggelse af en asfaltbane, der ville lette forholdene for startende og landende fly.

Man ansøgte derfor ejeren, Aabenraa Byråd, om tilladelse til et sådant anlæg, men ansøgningen blev afvist.

Hvis man skal fæste lid til tidligere nævnte kilde, har borgmester Buchreitz spillet en ikke ubetydelig rolle i denne byrådsbeslutning.

Med ét slag blev der sat en stopper for flyveselskabets udvikling, som nu ville gå uden om flyvepladsen og Rødekre.

Dermed var det unge selskabs skæbne afgjort.

Clausen og Nielsen

Bestyrelsesmedlem og fabrikant Mads Clausen overtog kort tid efter samtlige aktier i SFS til kurs 10, hvilket var endog meget generøst.

Selskabets sidste to fly blev lejet ud til en ung mand, som boede med sin kone i Rødekre. Han havde i nogen tid hjulpet til på flyvepladsen og løbet småærinder.

Da det viste sig, at han havde en so-

Sønderborg Lufthavn i midten af 1980'erne.

Foto: Karin Riggelsen. Museum Sønderjylland - ISL.

lid, militær flyveuddannelse bag sig og oven i købet kunne noget med motorer, blev han ansat som pilot og mekaniker.

Den unge mand hed for resten Ingolf Nielsen.

Da SFS nogen tid senere lukkede aktiviteterne ned, fortsatte Ingolf foto- og rundflyvningen fra Rødekro.

HEC

Når man i dag stiger om bord i en chartermaskine i Billund, er det de færreste, der er klar over, at en af de mænd, som grundlagde lufthavnen, havde sin daglige gang på Rødekro Flyveplads i begyndelsen af 50'erne.

Han havde en fortid som pilot-aspirant på flyvestation Avnø, hvor han fik flyvernavnet HEC, der fint passede med hans rigtige navn: Hans Erik Christensen. Han blev imidlertid ikke udtaget til den videre uddannelse i USA og måtte efter aftjent værnepligt vende tilbage til Sønderjylland, hvor han fik job som bud i et vaskeri i Rødekro.

En dag skulle han aflevere en pakke vasketøj til Ingolf Nielsen i dennes lejlighed.

Manden i huset var hjemme. Over en kop kaffe gik det op for de to mænd, at de havde fælles interesser, så Ingolf tilbød HEC en flyvetur, hvis denne vel at mærke ville betale benzinen.

Under flyveturen afslørede HEC så gode evner, at Ingolf straks tilbød at lære ham at flyve. I det følgende års tid fløj Ingolf med HEC.

Med Ingolf til Sønderborg

I mellemtiden indså Ingolf Nielsen, at aktiviteterne i Rødekro ikke længere kunne fortsætte. Han besluttede sam-

men med Mads Clausen at flytte aktiviteterne til Sønderborg, og her udviklede de to i mere eller mindre parløb det, vi i dag kender som Cimber Air.

HEC fulgte med Ingolf til Sønderborg, hvor han færdiggjorde sin pilotuddannelse. Han fik umiddelbart herefter chancen for at møde en personlighed, der fik ham til at svigte Ingolf, den ven, som havde lært ham at flyve. Bruddet mellem de to blev aldrig helet.

HEC forlod Sønderborg omkring 1952 og flyttede til Billund.

Her var Godtfred Kirk Christiansen godt i gang med sine legoklodser. Han stod ofte og manglede en pilot til at flyve de maskiner, virksomheden ejede.

Fra Vandel til Billund

Flyvningerne udgik fra flyvepladsen i Vandel, men pladsen kunne ikke anflyves i mørke og var desuden lukket i weekenden. Det var ikke godt nok.

HEC fik i stedet Kirk Christiansen til at købe en græsmark uden for Billund by. Her på dette ydmyge stykke sandjord begyndte det eventyr, som fra 1961 og mere end 30 år frem foldede sig ud til en fuldt udbygget, international lufthavn.

Gennem hele perioden stod HEC som lufthavnschef i spidsen for udviklingen.

Da Billund Lufthavn i 1997 skiftede navn til det mere internationalt klingende 'Billund Airport', trak HEC sig tilbage og overlod roret til andre.

SAS, Air France, Lufthansa og mange andre selskaber beflyver dagligt lufthavnen, men i mange år havde Cimber Air ikke ærinder her.

Ingolf Nielsen døde 70 år gammel i 1995.

En morsom tanke

Hvad gik der i Sønderjysk Flyveselskab galt for den engagerede og visionære håndfuld mænd, der troede, at de kunne skabe et indbringende foretagende på en græsmark ved Rødekro?

Måske var det økonomiske grundlag for tyndt. Måske var de ikke tilstrækkeligt forberedte på den økonomiske virkelighed efter fem års krigsøkonomi. Man kan pege på mange grunde; forhold, som ville have fået flyveselskabets skæbne til falde anderledes ud.

Det er imidlertid morsomt at tænke på, at mændene bag Cimber Airs eventyr og Billund Airports internationale succes har tilbragt vigtige år af deres liv på Rødekro Flyveplads.

Hvis Aabenraa Byråd dengang i begyndelsen af 1950'erne havde haft større visioner og overblik og ladet en asfaltbane anlægge, havde Rødekro

Flyveplads måske været base for Cimber Air i dag.

Det er da en morsom tanke.

Blev kommunen Sorteper?

Efter SFS's sammenbrud var der op gennem 1950'erne ikke meget aktivitet på Rødekro Flyveplads.

Dr. Abild fløj fra pladsen frem til 1959. Han døde året efter, 68 år gammel.

Hvad skulle Aabenraa Kommune nu stille op med den uanvendelige flyveplads, som lå i nabokommunen? Ville 'Sorteper' blive hængende hos byrådet i Aabenraa, eller var der alligevel en udvej?

Det var der.

Flyvepladsen bliver grusgrav

Trafikministeriets planer om at anlægge en jysk motorvej åbnede interessante perspektiver. Til et sådant omfangsrigt projekt skal der bruges sand og grus, og fra gammel tid vid-

Foto: Privat.

*Hangaren er færdig.
Nu bygges klubhuset 1970.*

ste man, at det fandtes der i rigt mål vest for Rødekro ud mod Hellevad, og netop her ejede Aabenraa Kommune en gammel flyveplads, hvorunder der måtte ligge en masse sand og grus. Kommunen var ikke længe om at vågne op.

I 1960 gik man i gang med grave-maskiner og tipvogne. Stort set hele den nuværende flyveplads blev gravet op ned til en dybde af 8-10 m. Der blev indvundet tusindvis af m³ sand og grus.

Losseplads

De af os, der kan huske gamle grusgrave fra vor barndomstid, ved, at man brugte dem som lossepladser for alskens affald, inkl. olierester, madrasser, tjære, asfalt, maling, bildæk og meget andet. Af uvidenhed begravede man her en miljøbombe for eftertiden.

Går man i dag en tur på flyvepladsen, kan man på terrænet se, at affaldet nedenunder stadig 'rører på sig'. Banerne bliver ujævne i takt med, at affaldet i undergrunden nedbrydes, men olie, tjære og asfalt nedbrydes ikke. Det ligger der stadig og mange år frem i tiden.

En troværdig kilde kan berette, at den nordligste del af udvindingsområdet, dvs. nord for banekrydset, har været anvendt som losseplads for dagrenovationen i Rise Sognekommune.

Reetableret og med et pænt muld-lag udlagt afleverede entreprenøren

området til Aabenraa Kommune i 1968.

Videresalg og tilkøb

Efter de mange års grusgravning lå pladsen nu hen og var for så vidt ikke interessant mere.

Rise Sognekommune rettede henvendelse til Aabenraa Kommune, og i maj 1969 købte Rise det værdiløse areal for en billig penge.

På samme tid søgte den hjemløse Sønderjysk Flyveklub (SFK) efter en egnet plads og indgik med Rise sognekommune en aftale, der nu har strakt sig over mange år.

Svæveflyverne tog i slutningen af 1969 Rødekro Flyveplads i besiddelse og påbegyndte opførelsen af en ny hangar næsten på samme sted, som dr. Abilds gamle træhangar havde ligget.

Ved kommunalreformen i 1970 blev Rise sognekommune lagt ind under Rødekro storkommune, men aftalerne med SFK fortsatte.

I april 1970 tilkøbte Rødekro storkommune af Mjølsgård et 3,9 ha. stort areal og udvidede dermed flyvepladsen mod vest.

Geotekniske undersøgelser i 1977 blev foretaget for at undersøge mulighederne for at få pladsen godkendt som offentlig flyveplads, men planerne blev skrinlagt igen.

Ved den seneste kommunalreform pr. 1. januar 2007 vendte Rødekro Flyveplads tilbage til Aabenraa Kommune, og en cirkel var sluttet. ■

Cornelius Petersen - Modsætningsfuld

rebel og livslang Slesviger

Af Peter Thaler

Cornelius Petersen var en af mellemkrigsårenes mest kontroversielle personer i Sønderjylland. Lektor i historie ved Syddansk Universitet Peter Thaler tegner et portræt af bonden, friseren og lederen af Bondens Selvstyre.

STORBONDEN OG POLITIKEREN Cornelius Petersen (1882-1935) var en af de mest synlige og kontroversielle personer i mellemkrigstidens Sønderjylland/Slesvig¹⁾. Det mest fremtrædende i hans biografi er dog livet ved den nationale skillevej. Petersen blev født på halvøen Ejdersted i det sydvestlige hjørne af Slesvig. Befolkningen i dette velstående kystområde talte oprindeligt frisisk, men skiftede i løbet af 1600-tallet til plattysk. Petersen voksede derfor op med plattysk som sit modersmål og højtyisk som sit uddannelses- og kultursprog. Han lærte frisisk og dansk senere i livet, efter at han i 1904 købte gården Vester Anflod ved det dansktalende Møgeltønder.

Petersens far var skolelærer og lokalhistoriker, og han regnede sig selv som friser i regional og tysker i national forstand. Moren stammede fra et veletableret gårdejerdynasti i Ejdersted.²⁾ Derfor voksede Petersen op i et hjem, der sprogligt og politisk var tysk, om end med en udpræget slesvigsk farvning, som også var åben for frisiske og danske elementer. Petersens oldefar på mødrene siden, Peter Hamkens, måtte endda drage i eksil på grund af slesvig-holstensk aktivis-

me. I begyndelsen viste Cornelius Petersen ikke tegn på at ville følge en anden linie.

Petersen forberedte sig på sin valgte karriere som landmand, først på en slægtnings gård i Nordfrisland og derefter på en landbrugsskole i Holsten. Hans forankring i det tysk-slesvigske samfund blev udfordret, da han købte jord i et overvejende dansktalende område. Han havde længe følt antipati mod det preussiske bureaukrati, og dette bragte ham nu i kontakt med danske foreninger, der havde den samme modstander. Selv om Petersen forblev aktiv inden for den tyske politiske sfære, kunne man også træffe ham som gæst til danske møder og festligheder.

Inden Første Verdenskrig foregik Petersens politiske aktiviteter inden for den midtsøgende tyske forsøgningsfløj. Han støttede de tyske progressive - venstrefløjen af tysk liberalisme - samt pastor Johannes Schmidt-Wodders fredsförening, der forsøgte at forbedre de interetniske relationer i Slesvig. Petersen blev heller ikke opslugt af den patriotiske strømning i de tidlige krigsår og forblev skeptisk over for krigen og sandsynligheden for sejr.

Det tyske nederlag ændrede det politiske landskab i Slesvig. I begyndelsen fortsatte Petersen med at støtte de tyske venstreliberale, der nu var reorganiseret i Det Tyske Demokratiske Parti (DDP). Udsigterne til dansk overtagelse af Nordslesvig drev ham

tættere mod den danske side. Det samme gjorde hans utilfredshed med venstredrejningen i den tyske revolution. Petersen ønskede ikke en adskillelse af Nord- og Sydslesvig, og han forestillede sig en gunstig fremtid for frisere og tysk-slesvigere under et lempeligt dansk styre. Desuden var hans modvilje mod ikke-lokale kejserlige bureaukrater ved at blive overført på ikke-lokale marxistiske aktiviteter, som han regnede for at være de drivende kræfter bag den nye republikanske orden.

Petersen blev en vigtig stemme i kampen om grænsbefolkningens hjerter og sjæle. Selv om han ofte favnede de frisiske traditioner, betegnede han sig til tider fortsat som tysk

slesviger. Vægten var dog lagt på at være slesviger, og han argumenterede med, at alle indfødte slesvigere nord for det gamle etniske skel ved Dannevirke og Slien var nærmere knyttet til Skandinavien end til Tyskland. Denne vurdering var forbundet med hans afvisning af den moderne stat og dens centraliserede styre, som han så som et tab af selvbestemmelse.

I adskillige pamfletter udviklede Petersen sin vision om Slesvig og især om Nordfrisland. Han optog den danske historiske opfattelse af, at befolkningen i Slesvig ikke har tyske rødder. Den preussiske politiske tradition var baseret på assimilation af talrige nationale identiteter, fra Slesvig hele vejen til Baltikum. Det tyske ne-

Cornelius Petersens var ud af en velstående gårdejerfamilie på Ejdersted. Netop Ejdersted med dets udprægede selvstyre og mødet mellem tysk, dansk og frisisk spillede en vigtig rolle for Cornelius Petersen på tværs af hans mange politiske skift.

Foto: Kim Furdal.

derlag havde sikret de indfødte danskere, frisere og nedertyskere en mulighed for at udvikle sig frit under et lempeligt dansk styre. Danmark ville indrømme dem lokal selvforvaltning, som det havde været tilfældet tidligere.

I sin brochure 'Die friesische Bewegung' formulerede Petersen sin identifikation med de frisiske traditioner.³⁾ Igen blev det preussiske fremmedherredømme udpeget som fjenden, men det blev sat ind i en større sammenhæng, der omfattede monarkisk og aristokratisk magtudvidelse helt generelt. Petersen antydede sin senere tilknytning til den agrare protestbe-

vægelse i løbet af 1920'erne ved at definere de frie frisiske, ditmarske og oldsaksiske bønder som et inspirerende modbillede til den frankiske, tyske eller danske magtstat.

I Petersens opfattelse havde fremmedherredømmet kun forandret sig på udsiden gennem århundrederne. Mens fremmede regenter i fortiden havde underkastet den hjemmehørende landbefolkning med vold og ved religiøs omvendelse, opnåede de deres mål i moderne tid gennem uddannelse og bureaukrati. Den skade, som præster og lærere voldte, var særlig alvorlig, fordi den ændrede mange friseres basale selvopfattelse. De begyndte at identificere sig med udenlandske traditioner og se ned på deres egen, der blev nedgjort som provinsiel og anakronistisk.

Petersen argumenterede for, at de ledende familier var de første til at skifte, fordi de bedømte sig selv ud fra den standard, som en fremmed overklasse havde introduceret. Det var også grunden til, at Petersens velstående hjemstavn Ejdersted hav-

Foto: Museum Sønderjylland - ISL

Cornelius Petersen (1882-1935) fra Vester Anflod, der i 1925 stiftede protestbevægelsen 'Bondens selvstyre' i protest mod landbrugets vilkår under kronekrisen.

de opgivet det frisiske sprog. Han skildrede en udvikling, hvor forældrene opdrog deres børn til at tale et fremmed sprog for at øge deres muligheder i samfundet.

Afstemningerne i 1920 bragte halvdelen af Slesvig, herunder Petersens nye bopæl, under dansk styre. Den anden halvdel, som også omfattede fødeegnen Nordfrisland, blev ladet tilbage på den tyske side af grænsen. Dette udfald afspejlede ikke Petersens ønsker, og i 1922 viste han de første tegn på utilfredshed. Hans vision var fortsat en idealiseret bonderepublik, som han historisk så repræsenteret i Ejdersted. I et tæt sammenføjlet lokal- og klansamfund ville lokalt selvstyre være fremherskende. Den gamle bondefrihed var blevet undertrykt af feudalismen, men feudalismens nedgang havde ikke bragt de gamle frihedsrettigheder tilbage. I stedet havde den bragt et parlamentarisk system, som bevarede centralisme og bureaukrati.

I sin aversion mod ekstern dominans trak Petersen stærkt på forestillingen om racemæssig samhørighed i modsætning til en fremmed indtrængen. Hans fokus på lokal beslutningstagen gik hånd i hånd med afvisningen af parlamentarismen. Petersens bonderepublik var ikke et samfund af ligemænd; det var et samfund, hvor de ledende familier havde en ophøjet status, men hvor de samtidig var pålagt særlige forpligtelser mod fællesskabet og dets svageste medlemmer.

Den økonomiske krise i det sønderjyske landbrug uddybede Petersens frustrationer. I midten af 1920'erne stiftede han Bondens Selvstyre, som blev den radikale protestbevægelses stemme i Sydvestdanmark.⁴⁾ Petersen

viste sig som talentfuld agitator og organiserede store protestmøder, hvis omfattende angreb på statens institutioner udløste betydelig interesse og bekymring i de københavnske medier. Da selvstyrebevægelsen ved folketingsvalget i 1926 kun fik godt 2.000 stemmer, var dens fremgang dog brudt.

I de følgende år led Petersen af både økonomisk og personlig modgang og måtte endda i en kort periode lade sig indlægge på et psykiatrisk hospital. Han levede sine sidste år uden for det politiske spotlys, hvor han bare kort dukkede op igen, da han udtrykte sympati for Nationalsocialismen. I forlængelse af sin nationale udvikling tilsluttede han sig den danske fløj og ikke dens hjemmetyske modpart. Derfor var det også hans sønderjyske landsmand, DNSAP lederen Frits Clausen, som tog ordet ved Petersens begravelse i 1935.

Cornelius Petersen synes at have gennemgået en forvirrende række af metamorfoser og kursskifter. Han voksede op som tysker og begyndte sin politiske karriere inden for et almindeligt tysk parti, ikke inden for den danske mindretalsbevægelse. Ved afslutningen af Første Verdenskrig gjorde han sig til talsmand både for dansk styre i Slesvig og for en autonom frisisk nationalisme. I mellemkrigstiden stiftede han en bevægelse, der var i opposition til regeringen i København, og kæmpede for en fjernelse af toldbarrieren mellem Danmark og Tyskland. Ved afslutningen af sit liv sympatiserede han med et parti, der repræsenterede den mest radikale form for dansk nationalisme og samtidig satsede på et tæt samarbejde med Berlin.

Petersens ideologiske tilknytning syntes at skifte lige så dramatisk. Før Første Verdenskrig var Petersen knyttet til fredsforeningen og de tyske progressive. I mellemkrigstidens Danmark tilsluttede Petersen sig den højreorienterede aktivisme i de agrare protestbevægelser og, til en vis grad, til de danske Nationalsocialister. Samtidig var Petersen åndelig gudfar for den frisiske nationalbevægelse i Tyskland, som mødte bitter modstand fra den tyske højrefløj.

På trods af disse tilsyneladende modsigelser opviste Cornelius Petersens tænkning dog også en vis kontinuitet. Hans ledestjerne var en ideali-

seret frisisk bonderepublik, hvori det frisiske ikke bør ses som en etnolingvistisk kategori, men som symbol på bondetraditionen langs Vesterhavet. Petersens verdenssyn grundede i tradition og slægtskab; det stillede et organisk lokalsamfund over for et repressivt statsapparat. Derfor stod hans identitetsbegreb i direkte modsætning til den moderne statsnationalisme. Selv om hans særlige vrede var rettet mod den preussisk-tyske politiske arv, stod dansk nationalisme ikke hans hjerte meget nærmere. Petersen var regionalist; han var en slesviger, der var opvokset som tysker, støttede politisk tilslutning til

Cornelius Petersen var, ikke mindst i kraft af sine mange voldsomme udfald, landskendt, som da han under kriseperioden i 1926 karakteriserede statsminister Stauning som en røverkaptajn. Det fik samme år Blæksprutten til at bringe denne tegning af Alfred Schmidt, som viser Steincke, der fører den tilfangetagne Cornelius Petersen op til røverhøvdingen.

Illustration: Museum Sønderjylland - ISL.

Foto: Museum Sønderjylland - ISL

Haubargen Vester Anflod ved Møgeltønder, som Cornelius Petersen opførte i 1914. Gården brændte i 1950.

Danmark og oftest omtalte sig selv som friser.

Denne førmoderne kulturelle identitet faldt sammen med hans politiske agenda. Hans afvisning af ikke-lokalt styre og fjerne eliter fulgte ham gennem hele livet. Da han mødte disse kræfter i skikkelse af preussiske aristokrater og bureaukrater, støttede han deres demokratiske kritikere. Da han mødte dem i skikkelse af liberale eller socialdemokratiske parlamentarikere fra København, startede han sit konservative bondeoprør. Og den energi og fanatisme, som havde tiltrukket ham ved det danske borgerskab, da det havde inspireret ham til at gå løs på preussiske bureaukrater, førte ham senere i armene på Frits Clausens højtrøstede danske fundamentalopposition.

Cornelius Petersen var en vanskelig

og særegen personlighed, der til tider også sammenbandede idealistiske og materielle interesser. Det ville være forenklet at portrættere ham som inkarnationen af det tredje Slesvig - et Slesvig ved siden af dansk og tysk. Men selv om han måske ikke var dets mest typiske repræsentant, så tænkte og levede Petersen dette tredje Slesvig mere end de fleste andre. Han fæstede sig ved alle dets kulturelle sfærer og idealiserede dets historiske arv. Til slut lærte han sig endda at tale alle dets sprog, både hver for sig og, som mange iagttagere noterede, blandet sammen i en unik slesvigsk melange.

Petersens omskiftelige biografi kan derfor ikke forstås uden for en slesvigsk kontekst. Petersen repræsenterede en grænsebefolkning med bånd til flere kulturelle samfund. Disse samfund var ikke fundamentalt ad-

skilt af livsstil, religion eller udseende. De delte endog en del af deres historiske symbolisme. Som en konsekvens faldt det lettere at skifte fra et samfund til et andet eller at identificere sig med mere end et af dem ad gangen. Cornelius Petersen forvirrede tyske og danske nationalister, fordi hans slesvigske identitet forblev uden for rammen af dem begge. Han var tysker, dansker og friser, men han var alle disse ting på sin egen måde, og det svarede ikke til den facon, som de fleste andre definerede deres identitet på.

I en tid med national strid forblev Cornelius Petersen en førnational slesviger. Hans troskab tilhørte den idealiserede bonderepublik, et selvejersamfund med meget ældre rødder end den moderne nationalstat. Han kaldte oftest denne opfattelse frisisk, men det var mere frisisk i en allegorisk end en konkret kulturel betydning. Det var en integral slesvigske identitet, der gav plads til alle indfødte grupper. Samtidig var den så anakronistisk i sine sociale og økonomiske principper, at det var umuligt at samle mennesker omkring den. ■

Noter

1) Angående Petersen se materiale der er samlet om ham i Landesarchiv Schleswig-Holstein, Abt. 309, nr. 35311, samt: *'Dansk Biografisk Leksikon'*.

Svend Thorsen, *'Delt efter anskuelser: Den politiske partidannelses forløb i Sønderjylland efter genforeningen i 1920'*, København 1970, side 100-107.

Hans Beyer, 'Der Friese Cornelius Petersen und 'Bondens Selvstyre': Ein däni-sches Beispiel zur Problematik der Landvolkbewegung zwischen beiden Weltkriegen' i: *'Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie'* 10, 1962, side 212-230.

M. Lorenzen, 'Cornelius Petersen' i: *'Grænsevagten'* 17, 1935, side 287-290.

Sönnich Volquardsen, 'Initiator im Verborgenen: Cornelius Petersen und der Friesisch-schleswigsche Verein' i: *'Nordfriesland'* 103/104, 1993, side 30-32.

Hans Schultz Hansen, *'Det sønderjyske landbrugs historie 1830-1993'*, Aabenraa 1994, side 222-234, og, naturligvis, Petersens egne udgivelser.

2) Tyskorienterede frisere afviste Petersens påstand om, at han repræsenterede en frisisk indstilling, fordi hans danske orientering kun blev delt af få, og fordi hans fars forældre havde været dansk-talende nordslesvigere. Se Karl Alnor, *'Handbuch zur schleswigschen Frage'* 3, Neumünster 1938, side 1515f.

3) Cornelius Petersen, *'Die friesische Bewegung'*, Tønder 1920.

4) Senere ændrede Petersen navnet på sin publikation til det mere omfattende *Folkets Selvstyre*.

Ehlers Lertøjssamlings 25-års jubilæum 26. marts 2008

Af Annali Bork

Den 26. marts i år kunne Ehlers Lertøjssamling i Haderslev fejre 25-års jubilæum. Afdelingsleder Annali Bork, Museum Sønderjylland - Ehlerssamlingen, fortæller om manden bag den unikke samling, Louis Kristian Ehlers.

EN MEGET KORT HISTORIE om mennesket, Louis Kristian Ehlers, manden bag denne unikke Lertøjssamling.

Den 10. maj 1916 så Louis Kristian Ehlers for første gang dagens lys. Han var søn af Dagmar Søndergaard fra Vestervig i Nordjylland og vognmand

Sigfred Carl Ehlers fra Nørrebro i København. Louis Ehlers voksede op på Tagensvej og fandt ret hurtigt ud af, at kunsten betød meget for ham, selvom det bestemt ikke stod skrevet i 'kortene', at det var den vej, han skulle gå.

Han fik en uddannelse som håndværkssmaler og gik i perioden 1940-45 også på Kunstakademiet i København, bl.a. sammen med Bjørn Wiinblad. Her mødte han sin kommende kone, Margrete, (gift 1949) som også har sin store andel i denne samlings tilblivelse.

Louis Kristian Ehlers (1916-1998), der sammen med hustruen Margrete skabte samlingen, der i dag har til huse Slotsgade 20 i Haderslev.

Foto: Museum Sønderjylland - Ehlers Lertøjssamling.

Efter krigen ernærede Ehlers sig som keramisk konservator. Det var kun derved, han finansierede sin samlervirksomhed.

Som privat samler var han ikke forpligtet til at lægge en bestemt linie, men koncentrerede sig i begyndelsen om folkekunst i bred forstand.

Noget af det første lertøj købte han allerede i slutningen af 1930'erne, og han blev senere klar over, at skulle han og hans hustru gøre noget for dansk kultur, skulle han arbejde med at kaste lys over bøndernes kultur - "de smukke, dekorative ting, bønderne havde omgivet sig med og haft rundt omkring i deres hjem gennem århundreder".

Ved at leve spartansk - for ægteparret Ehlers havde hverken bil, fjernsyn eller køleskab, for det var der slet ikke råd til - kunne ægteparret Ehlers spare sammen til nyrehvervelser.

I de første år efter giftermålet kom de virkelig i gang med den store indsamling af lertøjsting. De købte et togekort til DSB og rejste fra deres lille rækkehus på Fyrrevangen i Virum ud i landet. Men langt det meste og bedste, næsten uindskrænkede mængder, kunne Ehlers også finde hos handlende i Københavnsområdet. Ingen, overhovedet, var kommet på den tanke at udforske emnet gennem etablering af en samling, der ikke sluttede sidst i 1700-tallet og var usammenhængende som på museerne, men som placerede danske, blyglaserede pottemagerarbejder eksakt, efter form og stil, i tid og rum. Disse egnsprægede brugsting fortæller os i dag på en nærværende måde om vore forfædres liv i hverdagen og til fest.

Det første lertøj købte Ehlers for 35 kr. De bedste af hans egne malerier

blev dengang prissat til 800 eller 1000 kr. I de kommende 50 år opkøbte Ehlers størstedelen af, hvad der viste sig på markedet. Både på loppemarkeder, udstillinger, auktioner og hos private samlere - altid havde han øjnene med sig.

Som keramisk konservator for antikvitethandlerne var det ofte, når der skulle afregnes, at han fik en lertøjsting i stedet for penge. Det kunne han jo ikke betale med hos købmanden, men så var det fint, han havde en kone med et godt arbejde. Margrete Ehlers arbejdede på Plantefysiologisk Laboratorium i Botanisk Have i København, hvor hun også blev født og voksede op, idet hendes far boede og arbejdede som professor samme sted.

Margrete og Louis Ehlers har aldrig betragtet samlingen som deres private ejendom. De har altid samlet med henblik på, på et eller andet tidspunkt, at åbne samlingen for offentligheden, i form af et museum - for at delagtiggøre folk i dette uerstattelige stykke kulturhistorie, som giver den bedste dokumentation for, at kultur og levevis ændrer sig fra egn til egn ud over landet. Margrete Ehlers nærede desværre ikke at opleve, at samlingen kom til Haderslev. Hun blev syg og døde i 1979. Det pinte Louis Ehlers lidt, da det også var hendes for tjeneste, at denne samling blev til noget.

Men sammen fik de udgivet bogen 'Dansk Lertøj', som udkom i 1967 og stadig er så eftertragtet, at den i dag kun kan købes antikvarisk, hvis man er heldig at finde et eksemplar, og så til ret en pæn pris.

At Ehlers samlingen endte i Haderslev og åbnede den 26. marts 1983 er

Foto: Museum Sønderjylland - Ehlers Lertøjssamling

Fra venstre ses en barselspotte udført af pottemager Winther i Sønderborg, en Rathenborg Sparebøsse fra Haderslev og en stjærtotte fundet i jorden i Haderslev.

faktisk en ren tilfældighed. Haderslev Kommune havde erhvervet huset, Slotsgade 20 og fået det nænsomt og flot restaureret. Årsagen til, at huset blev restaureret, var bl.a. nogle fantastiske panelmalerier, som man fandt på 1. sal, men man ville bruge huset til en eller anden form for udstilling. Sys Hartmann fra Fredningsstyrelsen og tidligere stadsarkitekt Helge Eriksen ved Haderslev Kommune kendte Louis Ehlers og vidste, at han havde denne Lertøjssamling, og at han manglede en plads til en udstilling af samlingen. Der kom en dialog i gang, og efter nogle møder blev man enige.

Louis Ehlers forærede hele samlingen til Haderslev Kommune, og Kommunen stillede dette knap 400 m² store hus til rådighed for samlingen. To ting, der i den grad klæder hinanden! Samlingen har fået en fantastisk ramme, og huset har fået sin gamle atmosfære. Og Louis Ehlers fik 'lov' til at bo og leve sammen med sin elskede samling i 15 år, fra 1983 til 1998. Han afgik ved døden efter kort tids sygdom i december 1998.

Men man må sige, at Margrete og Louis Ehlers har efterladt sig et helt unikt og flot minde i denne Nordeuropas største lertøjssamling. ■

Et dansk punktum for Første Verdenskrig

Af Anton Marckmann

Den 9. juni sidste år døde enken efter den sidste sønderjyske krigsinvalid. Pens. overlæge, dr.med. Anton Marckmann, har i den anledning set på det danske samfunds forsørgelse af krigsinvaliderne og krigsenkerne.

DA DEN SIDSTE ENKE efter en sønderjysk krigsinvalid fra Første Verdenskrig den 9. juni 2007 døde i en alder af 96 år, afsluttedes en epoke i dansk forsorghistorie, der tog sin begyndelse, da Sønderjylland den 15. juni 1920 blev dansk område. Fra denne dato overtog den danske stat forsørgelsespligten både over for de sønderjyder, der havde pådraget sig varige, invaliderende skader eller sygdomme under udøvelsen af deres militærtjeneste i de tyske (preussiske) styrker i Første Verdenskrig, og over for de efterladte efter sønderjyder, der var kommet som følge af krigstjenesten.

Det danske samfund blev med kort varsel konfronteret med denne udfordring, efter at resultatet af folkeafstemningen i Nordslesvig (Zone I) om det nationale tilhørsforhold den 10. februar 1920 havde haft til følge, at grænsen mod Tyskland blev flyttet fra Kongeåen til den nuværende placering. Grænsen blev officielt trukket den 15. juni 1920; samtidig indstillede den tyske stat definitivt sine udbetalinger til de sønderjyske krigsofre.

Den danske regering havde allerede, kort efter at Sønderjylland blev dansk, taget hul på drøftelser om disse hjælpeforanstaltninger. I december 1920 vedtog Folketinget de to såkaldte krigs-

invalidelove: Lov nr. 740 og nr. 658, der sikrede midlertidig understøttelse til de sønderjyske krigsinvalidere og de efterladte efter sønderjyder, der var blevet dræbt eller dødeligt såret under deres tjeneste i de tyske styrker eller var døde som følge af en ved tjenesten pådragen sygdom. Tillige sikredes der fri sygehjælp til krigsinvaliderne for sådanne lidelser, der var betinget af krigstjenesten. At der var et stort behov for hjælp fremgik af, at der ud af ca. 30.000 sønderjyske krigsdeltagere savnedes ca. 5.200 efter krigsafslutningen, og at krigen i sit kølvand efterlod godt 4.000 krigsinvalidere med anerkendt krigsskade.

Løsningen af de mange opgaver, der fulgte med grænseflytningen, blev efter dansk-tyske forhandlinger nedfældet i 'Traktat af 10. april 1922 mellem Danmark og Tyskland'. I traktaten siges i afsnittet om 'Forsorgen for Krigsinvalidere (Militärversorgung)', at "Danmark overtager fra den 15. Juni 1920 at regne en fyldestgørende Forsorg for sådanne Krigsinvalidere og disses Efterladte, der i medfør af Versaillestraktatens Art. 112 er blevet danske Statsborgere ..."

Selvom den danske regering under forhandlingerne havde fremført den opfattelse, at da de sønderjyske krigsinvalidere og omkomne, om end de i overvejende grad var dansksindede dog havde tjent tyske og preussiske militærinteresser, og at den tyske stat derfor burde være forpligtet til at bidrage til deres og de efterlattes forsørgelse, bøjede den danske regering

sig og overtog den fulde forsvorg for de sønderjyske krigsofre uden godtgørelse fra tysk side.

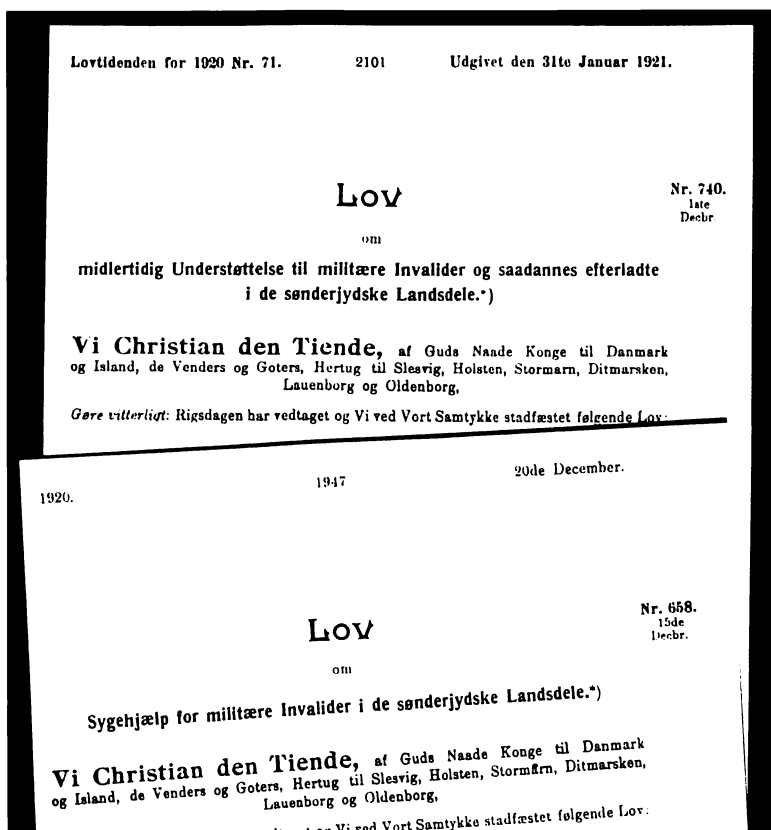
Hvorledes forvaltede og varetog Danmark, det danske samfund, nu de lovhjemlede forpligtelser til en fyldestgørende afhjælpning af krigsinvalidernes og de efterlattes situation?

Invalidenævnet

Instrumentet til udførelsen af denne opgave blev *Invalidenævnet for de sønderjyske Landsdele* med sæde i Sønderborg. Nævnet skulle, som det anføres i lov nr. 740/1920, bidrage "til Fastsættelse af Understøttelsernes Størrelse" og generelt varetage problemer, der knyttede sig til krigsinvalidere og

efterlattede. Invalidenævnet var sammensat af ministerielt udpegede medlemmer: Formanden var en amtmand eller amtsassessor fra et af de sønderjyske amter. Desuden var de krigsinvalidere repræsenterede på lægmandsbasis, og blandt tre andre medlemmer skulle den juridiske og lægelige kompetence være tilgodeset. Til nævnet knyttedes to lægekonsulenter: En mediciner og en kirurg. Invalidenævnets afgørelser kunne appelleres til en overordnet instans: Invaliderrådet med sæde i København. Invaliderrådets afgørelser var definitive.

Lovene præciserede, at forsørgelsen af invalide og efterlattede var begrænset til værnepligtige. Officerer var un-

Krigsinvalidelovene af 1920, der udgjorde det retlige grundlag for understøttelse til de sønderjyske krigsofre.

derkastet anden lovgivning.

Invalidenævnet i Sønderborg, der påbegyndte sit arbejde den 1. februar 1921, overtog straks administrationen af de mange invaliderenter og efterladte/enkerenter, som var færdigbehandlede af de tyske myndigheder. Institutionen havde oprindeligt til huse i den tidligere tyske marinekaserner, nu sergentskolen i Sønderborg, som også rummede en hospitalsafdeling, et bandageri og en revalideringsskole.

Det til Invalidenævnet knyttede kontor blev ledet af en kontorchef, som i nævnets første mange år havde hele tolv medarbejdere. Nævnet blev nedlagt i 1990, hvorefter Sønderborg kommune overtog den fortsatte administration af de få tilbageværende ydelser.

Straks efter Invalidenævnets oprettelse strømmede det ind med nye ansøgninger om tildeling af understøttelser. Således blev der truffet afgørelser i nævns møderne i 2.100 nye andragender i de første tre år, heraf fik over 50% afslag. Årene gjorde deres indhug i antallet af forsørgelsesberettigede krigsinvalid, der toppede i 1923/24 med 2.819, hvorefter det var jævnt faldende. Den længstlevende krigsinvalid døde i 1996 i en alder af 97 år. Af de mange tusinde sønderjyske krigsdeltagere døde den sidste i 2004, 105 år gammel.

Knap 3.500 efterladte, umyndige børn og forældre til afdøde modtog pension i 1923, men dette antal dykkede brat i takt med, at børnene fyldte 18 år.

De forsørgelsesberettigede enker omfattede dels enker efter omkomne i Verdenskrigen, dels enker efter krigsinvalid, der, også efter 1920, døde af en lidelse, som kunne hen-

føres til deres deltagelse i krigshandlinger. Deres antal på et givet tidspunkt er derfor et blandingsprodukt af begge disse kategorier, hvortil kommer, at ca. 30% af krigsenkerne giftede sig på ny, hvorved statens forsørgelsespligt over for disse (men ikke over for de efterladte, mindreårige børn) ophørte. I 1921/22 udbetaltes der enkepension til 1.506 kvinder, siden sås en gradvis reduktion af denne gruppe. Med den sidste krigsinvalidenkes død den 9. juni 2007 er den danske stats forpligtelser over for Første Verdenskrigs sønderjyske ofre bragt til afslutning.

I 1923/24 udgjorde udbetalingen til samtlige forsørgelsesberettigede i alt 4,9 millioner kroner eller godt 1,2% af det samlede statsbudget. Ved nævnets 25-års jubilæum i 1946 var der udbetalt 90 millioner kroner i forsørgelsesbæjlp.

Krigsinvaliderne

En ansøger om krigsinvaliddepension skulle i henhold til loven fremskaffe dansk indfødsretsbevis, han skulle have varigt ophold i Danmark, og han skulle udfylde et spørgeskema for militære invalid. Invalidenævnets opgave bestod nu i at indhente dokumentarisk materiale fra de tyske militære arkiver. Der var tale om et kompliceret og tidrøvende opklaringsarbejde, som satte kontoret under stort pres og ansøgerens tålmodighed på en svær prøve. I den første måned af nævnets virke indkom ca. 1.000 nye ansøgninger, der alle skulle gennem den skitserede procedure, før ansøgeren kunne blive undersøgt af en af nævnets lægelige konsulenter eller anden speciallæge. Herefter afgav lægerne en udtalelse om, hvor-

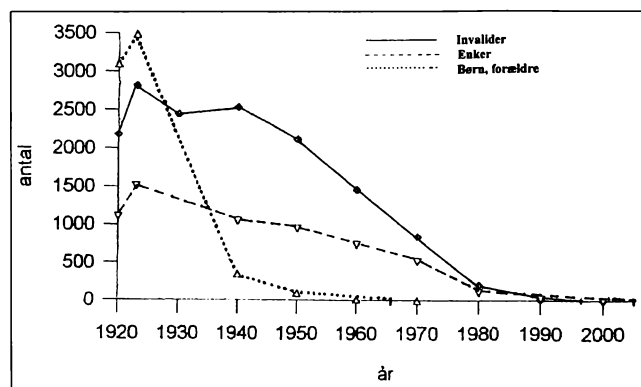
vidt der overhovedet var tale om en krigsbetinget skade eller sygdom, og der blev foreslået en erhvervsevne-udtygtighedsgrad og invaliditetsprocent. Indstillingen blev behandlet på møde i Invalidenævnet, hvis udtalelse tilstilledes ansøgeren med mulighed for anke, hvis han var utilfreds.

Ikke alle krigsinvalidansøgere var tilfredse med Invalidenævnets afgørelser, hvad enten det drejede sig om afslag, eller hvis den tilkendte invaliditetsprocent fandtes for lille. Mange ankede til Invaliderådet, de fleste klager fandtes ubeføjede, enkelte fik dog medhold. Andre undså sig ikke for at klage direkte til kongen, statsministeren eller socialministeren med det resultat, at sagen blev vendt endnu engang. Der blev sågar i 1931 stiftet en 'Forening for forurettede Krigsinvalid'. Den krævede nævnet og rådet afskaffet og beskyldte nævnets daværende formand for 'bedrageri og kæltringeri'. Foreningen fik dog ikke noget ud af sine protester. I stedet blev foreningens formand og næstformand idømt fængsel på grund af de injurier, de havde fremsat mod nævnsformanden.

Da krigsrenten først udbetaltes ved

en invaliditetsprocent på 10 og derover, er antallet af anerkendte krigsinvalidider derfor højere end antallet af forsørgelsesberettigede. Var den tildelte krigsrente så 'fyldestgørende'? Eksempelvis modtog en 100% invalid, der havde mistet begge ben, en ydelse, der i dag ville svare til godt 50.000 skattefrie kroner årligt uden fradrag i de sociale pensioner. Og en landmand med 33,3% invaliditet fik udbetalt, hvad der i dag ville svare til 1.500-1.600 kr. månedligt - skattefrit. Mange krigsinvalidider havde herudover indtægter fra deres erhverv og landbrug, som de i vid udstrækning magtede. Dersom invaliditeten var 25% og derover, kunne krigsrenten kapitaliseres med udbetaling af en affindelsessum én gang for alle. Og der kunne udbetales et engangsbeløb svarende til to års forsørgelse, hvis der herved kunne opnås en forbedring af den invalides indtjening, f.eks. ved køb af kreaturer, udvidelse af landejendom m.m.

2/3 var varigt invaliderede som følge af skudlæsioner, hyppigst efter granatskud. Det var især arme og ben, der blev læderet, i mindre grad kraniet og brystkasse og underliv. Sygdom,

I Første Verdenskrigs kølvand: Variationer i antallet af forsørgelsesberettigede sønderjyske invalidider, enker og efterladte børn og forældre.

opstået eller forværret i forbindelse med krigstjenesten, var årsag til tilde-
ling af krigsrente hos ca. 1/3. Her var
især tuberkulosen, der fandt god gro-
bund under de usle hygiejniske og san-
nitære forhold i felten, sammen med
sygdomme i åndedrætsorganerne de
hyppigste årsager til invaliditet. Vari-
ge psykiske eftervirkninger spillede
talmæssigt en mindre rolle.

De faldne og deres efterladte

Forudsætningen for udbetaling til de
efterladte var, at det kunne dokumen-
teres, at den pårørende var død under
udøvelse af krigstjenesten eller var
død som følge af en skade eller syg-
dom, der kunne relateres til tjenesten.
Invalidenævnet måtte på ny forlade
sig på oplysninger fra de tyske mili-
tære arkiver. De fleste (ca. 60%) døde
på Vestfronten, og igen var granater
og granatfragmenter det hyppigste
dødbringende våben med hovedskud
som dominerende dødsårsag. Ca. 1%
døde under krigens forløb af krigsbe-

tingede sygdomme, med 'Grippe'
(den spanske syge) og tuberkulosen
som de hyppigste. Af de omkomne
var de 70% gifte, 26% ugifte, og resten
var enkemænd. Staten havde forplig-
tet sig til at forsørge de efterlevende,
dvs. enkerne, umyndige børn og i
nogle tilfælde også forældrene til den
afdøde. Hvorvidt enkepensionerne
var 'fyldestgørende' kan belyses ved et
eksempel: I 1924 var grundbeløbet til
enken 720 kr. årligt med tillæg på 300
og 180 kr. for umyndige børn. Dette
skal sættes i relation til, at eksistens-
minimum for forsørgere på landet
dengang blev ansat til 1.200 kr. årligt.
Men der skulle ikke betales skat af dis-
se pensioner, og beløbene blev i åre-
nes løb forhøjet med tillæg og fulgte
med pristalsudviklingen. Og siden
1932 kunne enken få udbetalt et pen-
sionsforsikud, hvis beløbet tjente et
fornuftigt formål.

Hvis enken giftede sig på ny - og det
gjorde næsten 1/3 af dem - udbetaltes
en affindelsessum på 890 kr. (= 1.000
mark), 1.440 kr. efter 1924, og det var
ganske mange penge dengang. Blev
hun enke igen, kunne hun atter til-
komme 2/3 krigsenkepension efter
sin første mand. Og var hun i sit nye
ægteskab blevet skilt, kunne hun også
blive tildelt 2/3 pension - dog kun,
hvis hun ikke bar skylden for skils-
missen. Krigsenkeforsørgelse udbetal-
tes også til enker efter krigsinvalid-
er, der døde på grund af en lidelse, der
havde sin årsag i krigstjenesten. I
1935 blev der imidlertid indført en

Foto: Privat

*Den sønderjyske krigsinvalid fra Første
Verdenskrig: H.H., hvis enke døde i
2007 som den sidste modtager af krigs-
pension fra den danske stat.*

lov, der åbnede mulighed for, at også enker efter krigsinvalidere, der døde af en ikke krigsrelateret lidelse, kunne få udbetalt 2/3 enkepension, dersom afdødes invaliditetsprocent var 50 eller derover. I samme lov indførtes også en bestemmelse, der havde til hensigt at forhindre krigsenkepension efter en krigsinvalid, der giftede sig efter sit fyldte 60. år eller indgik ægteskab på sit dødsleje eller inden tre måneder, før han døde.

Den nu netop afdøde sidste krigsinvalidenke giftede sig i 1935 i en alder af 24 år med en 56-årig krigsinvalid, der var enkemand. Han oppebar en invalidepension svarende til 66,6% invaliditet efter at have mistet det ene ben i Første Verdenskrig. Han døde imidlertid i 1937, efterladende den nu 26-årige enke og et barn på syv måneder. Dødsårsagen havde imidlertid ikke relation til hans krigstjeneste, men på grund af den høje invaliditet fik enken i henhold til lovbestemmelserne tildelt 2/3 enkepension. Desuden fik barnet udbetalt krigsrente til det fyldte 18. år.

Afrunding og konklusion

Med afslutningen af dette stykke danske forsorghistorie kan artiklens forfatter nu på basis af sine arkivundersøgelser forholde sig til spørgsmålet om, hvorvidt den danske stat levede op til sine forpligtelser om at yde en fyldestgørende forsorg for de sønderjyske ofre fra Første Verdenskrig.

Hvad angår de lægelige erklæringer, der i de fleste tilfælde var afgørende for nævnets afgørelser, har en kritisk vurdering stort set ikke givet grund til at anfægte lægernes konklusioner. Dog har der været enkelte sager, hvor vi med dagens viden ville have vur-

deret anderledes. Det skal fremhæves, at i tilfælde, hvor der herskede lægelig tvivl eller uenighed om, hvorvidt en lidelse var betinget af krigstjenesten, kom denne tvivl altid den invalide/den efterladte til gode. Det skal også nævnes, at der ved sagsbehandlingerne ikke blev skelet til ansøgerens nationale sindelag.

Hvad den økonomiske kompensation - krigsrenten - angår, var den for de fleste invaliders vedkommende et månedligt supplement til anden indtægt, men muligheden for at få udbetalt forskud på eller en kapitalisering af invalidepensionen, hvis dette kunne tjene et fornuftigt formål, har utvivlsomt været til gavn for mange. Også samfundets bidrag i form af revalidering og omskoling af krigsinvaliderne og fri behandling for deres krigsrelaterede lidelser skal vægtes højt.

For de ubemidlede enkers vedkommende var pensionen af et omfang, der med nød og næppe kunne få dagligdagen til at løbe rundt, men med til billedet hører, at de sociale pensioner, når tiden var inde, ubeskåret blev lagt oveni, og at krigsforsørgelsen ikke talte med i den skattepligtige indtægt.

Det kan konkluderes, at den danske stat ydede en redelig og fyldestgørende forsorg og hjælp til Første Verdenskrigs sønderjyske krigsinvalidere og de efterladte. ■

Kilder

Beretninger over Invalidenævnets virksomhed i årene 1921 -1968.

Invalidenævnet i Sønderborgs arkiv. Landsarkivet, Aabenraa.

Anton Marckmann: *'Ofrene fra den store krig 1914 - 1918'*. Aabenraa 2005.

Stensbæk Lejren

- en demokratisk arbejdslejr

Af Kim Furdal

Ungdomsarbejdsløsheden var tidens svøbe i mellemkrigsårene. Et af svarene på disse var oprettelsen af arbejdslejre. Overinspektør, Kim Furdal, Museum Sønderjylland - ISL, fortæller om baggrunden for arbejdslejren i Stensbæk plantage ved Arnum.

LIGE NORDØST FOR ARNUM i Stensbæk plantage ligger en samling træbarakker. Med deres markante røde farver, lave taghældning og form bringer de mindelser om barakkerne i Frøslevlejren. Tidsmæssigt er der heller ikke langt fra barakkerne i Frøslev, men baggrunden er en helt anden og mere fredelig end Frøslevlejren.

Vi skal tilbage til slutningen af 1930'erne, hvor et begreb som arbejdslejr ikke smagte af nazistiske og stalinistiske arbejdslejre, men blev set som en løsning på væsentlige samfundsproblemer.

Mellemløshedsårene var en urolig periode. Økonomisk var 1920'erne præget af en række mindre kriser, der bl.a. ramte det skrøbelige sønderjyske samfund hårdt med tvangsauktioner

inden for landbruget og dramatiske arbejdsløshedstal efter kronekrisen i 1926. Det var dog først fra 1931, at dønningerne fra krakket i Wall Street bragte Danmark ind i en svær økonomisk krise med bl.a. voldsomme fald i landbrugets indtjening og massearbejdsløshed.

Politisk skærpede krisen en række grundlæggende modsætninger i det danske samfund, som slog ud i en radikaliserende af de politiske fløje med klare antidemokratiske og totalitære tendenser. Kampen blev synlig i gadebilledet, hvor uniformeringen af bl.a. nazistpartiet, K.U. og D.S.U. viste en militarisering af den politiske tankegang hos de unge, som varslede svære tider for den løbende demokratiske diskussion.

Grundlæggende var arbejdsløsheden et af de alvorligste sociale problemer, der bidrog til de labile politiske forhold. Fra en arbejdsløshed på lidt over 14% i 1931 nåede arbejdsløsheden i det værste kriseår 1932 op på næsten 32%. Sådanne tal var man bestemt ikke uvante med i Sønderjyl-

Indgang til Stensbæk Lejren i dag med de karakteristiske røde barakker.

land, hvor arbejdsløsheden allerede i januar og februar 1928 lå på henholdsvis 53% og 45%, selv om der blev grebet ind med politisk-økonomiske foranstaltninger for dels at forbedre samfundskonominen, dels at afbøde virkningerne af arbejdsløsheden.

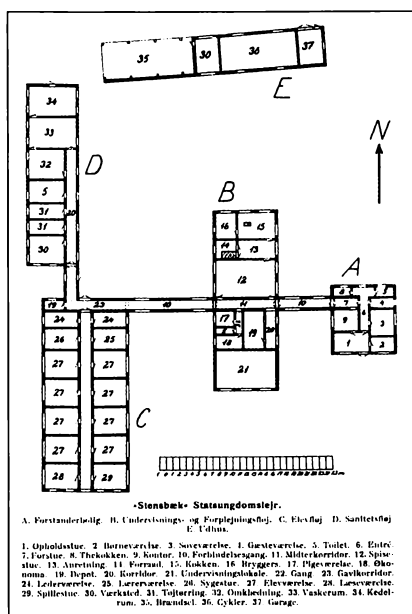
Selv om der var sket væsentlige ændringer i den sociale forsørgelse i Danmark siden begyndelsen af 1890'erne, var lovgivningen ikke gearret til at klare så massive problemer. En del af problemerne blev løst med K.K. Steinckes socialreform i 1933 og store offentlige anlægsprojekter med Lillebæltsbroen og Storstrømsbroen som de mest markante. Effekten af disse foranstaltninger blev imidlertid modarbejdet af kommunerne, der strammede op på budgetterne i en tid med faldende skatteindtægter. Det hørte absolut til undtagelserne, når Broager sognekommune allerede fra midten af 1920'erne pumpede betydelige beløb ud til store anlægsarbejder og Hjælpekassen.

Og så var der problemet med ungdomsarbejdsløsheden, som der allerede fra begyndelsen af 1930'erne var stigende fokus på. Økonomisk og socialt var det et problem, at enlige unge uden forsørgelsesforpligtigelser i bedste fald modtog en væsentligt ringere støtte, men ofte slet ingen, og at de efter længere tids arbejdsløshed mistede deres erhvervsmæssige færdigheder. Og så blev arbejdsløsheden set som en kilde til demoralisering af ungdommen.

Det var i dette økonomiske, sociale og politiske rum, at tanken om oprettelsen af arbejdslejre for unge duk-

kede op i den politiske debat omkring 1930. Arbejdslejre og arbejdstjeneste som idé dukkede op umiddelbart efter Første Verdenskrig ud fra den tanke, at unge og især unge mænd havde en national pligt til at yde en indsats for den nationale og personlige genopbygning. De unge skulle sendes ud med skovl og trillebør for at arbejde inden for landbruget, skovbruget, vejrvesenet m.m. for at genopbygge landet. Det fysiske arbejde og selve opholdet i naturen ville i sig selv føre til en åndelig og moralsk opbygning af de unge. Her lændede idéen sig godt op ad 1930'ernes og 1940'ernes fascination af friluftsliv, sundhed, idræt og krop, og en indirekte form for civilisationskritik og kritik af industrisamfundet, der ligger godt i tråd med andre tendenser i tiden.

I 1931 indførte den tyske regering en frivillig arbejdstjeneste, som nazisterne i 1935 gjorde til en tjenestepigt, så arbejdslejre og arbejdstjene-

Plan over Stensbæk Lejren som den oprindelig så ud ved opførelsen i 1939.

ste for alvor kom til at spille en rolle. Tyskland var dog ikke ene om at indføre arbejdstjeneste for unge og arbejdsløse.

Socialminister K.K. Steincke og ministeriets konsulent Jørgen Dich slog altså en åben dør ind, da de lancerede idéen om en form for frivillig arbejdstjeneste som et af flere midler til at bekæmpe og afbøde virkningerne af ungdomsarbejdsløsheden. I 1933 blev disse tanker realiseret i en lov om tilskud til kommuner og foreninger, der ville påtage sig at beskæftige unge med legemligt arbejde, undervisning og sport, der skulle modvirke konsekvenserne for langtidsledige unge. Forudsætningen var, at der var tale om nyttigt arbejde som f.eks. arbejde i skove, ved landbruget, havearbejde, kyst- og naturfredning o. lign., som ikke normalt ville være blevet udført.

Loven fungerede frem til 1938, da

Foto: Kim Furdal

den blev afløst af en ny lov om beskæftigelse af arbejdsløse, der gjorde det muligt for et dertil oprettet ungdomsarbejdsudvalg under Arbejdsministeriet at oprette statsungdomslejre. Her skulle unge arbejdsløse beskæftiges 48 timer om ugen med arbejde, undervisning og sport. Deltagelsen i lejren måtte ikke være mindre end seks måneder og ikke overstige tolv måneder. Som noget nyt var deltagelsen ikke længere frivillig, idet unge kunne blive anvist til en arbejdslejr, hvis de i løbet af to år ikke havde haft mere end ti måneders arbejde. Da deltagelsen i arbejdslejren ikke var frivillig, men anvist, og det blev betragtet som arbejdsvægring, hvis man sagde nej, fik deltagerne 14 kr. om ugen til dækning af udgifter til kost og logi.

Allerede en måned efter vedtagelsen af loven i maj 1938 indstillede udvalget, at der blev oprettet en arbejdslejr i Vitskøl Kloster syd for Løgstør, og de følgende år blev der oprettet yderligere syv lejre i Møgelkjær, Renbæk ved Skærbæk, Klosterheden, Råbjerg, Jerup, Alminden og så Stensbæk. Mens lejren i Klosterheden blev en af de største, hørte Stensbæk Lejren til blandt de mindste.

Stensbæk Lejren blev åbnet i maj 1939 for omkring 50 arbejdsløse, som skulle tilplante Stensbæk og Lindet plantager, grave grøfter, etablere et vejnet i plantagerne, anlægge hegn m.m. under opsyn af statskovvæsenet. Ud over barakker med værelser

Mange af barakkerne har gennem årene undergået en del forandringer, men ikke alle. Her ses interiøret i en af de oprindelige barakker.

Foto: Kim Furdal

To af de røde barakker med sportspladsen i forgrunden.

til de unge indeholdt lejren spisestue, køkken, badefaciliteter, undervisningslokaler, spillestue, værksted og lærerværelse. Idræt spillede, som det fremgik i loven, en central rolle, og fra starten fik lejren en græsbeklædt sportsplads, der senere blev suppleret af en gymnastiksal, som endnu i dag bringer minder frem om kaptajn Jespersen.

Stensbæk Lejren fik, som de øvrige lejre, ikke nogen lang levetid. Allerede under krigen begyndte afviklingen af lejrene, da staten begyndte at planlægge tiden efter krigen med nye økonomiske og socialpolitiske tiltag. Samtidig blev statslejrene drænet for deltagere, efterhånden som bl.a. tørvemoserne og de store fæstningsanlæg gav andre nye beskæftigelsesmuligheder. Endelig havde nazisternes brug af arbejdslejre gjort det umuligt at fortsætte lejrene efter krigen. Fra 1943 begyndte der derfor en afvikling af lejrene, og med de mange flygtninge i befrielsesåret var der rigelig brug for barakkerne. Dette gjaldt også

Stensbæk Lejren, som en overgang blev anvendt til baltiske flygtninge og siden som bl.a. 'arbejdsteknisk' ungdomsskole. I dag ejes barakkerne af Haderslev Kommune.

I dag står Stensbæk Lejren tilbage som den eneste af de statslige arbejdslejre fra slutningen af 1930'erne og begyndelsen af 1940'erne. Her vidner de røde barakker og sportspladsen endnu om kampen mod ungdomsarbejdsløsheden og en moralsk opbygning af ungdommen i en tid, hvor et demokratisk sindelag ikke var en selvfølge. ■

Kilder

Sofie Petersen: 'Nazilejren-LAT/2: Rejsby' i: Sønderjysk Månedsskrift 1998, side 54-59.
 Hans Sode-Madsen: 'Ungdom uden arbejde. Ungdomsforanstaltninger i Danmark 1933-1950'. København 1985.
 Lov nr. 186 af 20. maj 1933 om tilskud i anledning af ungdomsarbejdsløshed.
 Lov nr. 169 af 14. april 1938 om beskæftigelse af arbejdsløse.

Skibe fra Egersund og Gråsten

Claus Ellehaug: *'Skibe fra Egersund og Gråsten - center for sønderjysk småskibsfart'. Maritim historisk Forening for Egersund og Gråsten 2006. 463 sider, ill. Pris 348 kr.*

Egersund, Alnor og Gråsten var centeret for den sønderjyske småskibsfart efter 1880'erne. Intet andet sted i det sønderjyske var så mange småskibe hjemmehørende som her; men det stod klart i 1950, at erhvervet - havets husmænd - gik svære tider i møde. Skippere fra hele Danmark var forsamlet ved den store protest-sejlsads til Langelinie i København april 1950. Talstærkt var skipperne fra Egersund repræsenteret i demonstrationen, hvis talsmand Christian Høy, formand for Dansk Sejlskibsrederiforening for mindre skibe, var skibsfører af m/galease Kapella af Egersund.

Bogen bringer på de første 240 sider en lang række små historiske glimt af livet i Egersund og Gråsten. Disse kan læses uafhængigt af hinanden, dog er der en række fælles temaer som havnene, skibsbyggeri, sejlsads, forlis, skibsmalere og skibsrederier. Den bærende kilde er erindringer og interview med tidligere skippere fra Egersund og Gråsten eller personer, der har sejlet med skibene.

Claus Ellehaug læner sig op ad de historiske linier, der er tegnet i bogen 'Småskibsfarten fra Egersund og Fjordegnen', der udkom i 1994. De to bøger tegner til sammen det maritime miljø omkring Egersund. Ellehauges bog er koncentreret om udviklingen fra 1940'erne til den sidste coaster m/s Lars Bagger af Gråsten, mens 'Småskibsfarten fra Egersund og Fjordegnen' primært behandler udviklingen og småskibsfartens opståen fra o. 1790'erne til 1970'erne, dog med vægten på den ældre historie.

De sidste godt 200 sider rummer en fylldig skibsfortegnelse fra ca. 1920 til 2004. Her er mere end 180 skibe opført, og i de allerfleste beskrivelser er der et foto eller maleri af skibet.

Bent Vedsted Rønne

Og milde kvinder ...

Sven-Erik Ravn: *'Der stod kvinder bag. Den nordslesvigske Kvindeforenings virke i Sønderjylland 1907-2007'. Den nordslesvigske Kvindeforening, Aabenraa 2007. 100 sider, ill. Pris: 80 kr.*

I forordet udtrykker Den Nordslesvigske Kvindeforenings formand Rita Jespersen bogens formål: "at fastholde den specielle sønderjyske historie og udvikling og det arbejde, som mange kvinder tog aktiv del i, offentligt eller i det mere stille". Overordnet set er opgaven lykkedes. Bogen er en fortælling om Den Nordslesvigske Kvindeforenings historie fra starten i 1907 og til i dag.

Foreningen blev dannet i hemmelighed af Anna Marie Callø, en for tiden usædvanlig sønderjysk kvinde, født i Halk og, indtil hun blev gift, lærerinde i Haderslev.

A.M. Callø sammenkaldte 30 kvinder til kaffebord på Folkehjem, hvor man blev enige om at støtte de unge, der ville på efterskole i Danmark, og som ganske vist fik deres ophold betalt af Skoleforeningen, men som ofte manglede lommepenge, rejsepenge og udstyr.

Fru Callø blev kvindeforeningens første formand og er én af de få sønderjyske kvinder, hvis portræt hænger i billedsalen på Folkehjem i Aabenraa.

Foreningen blev kaldt 'dyneforeningen', fordi ét af formålene netop var at købe dynen til sønderjyske efterskoleelever.

Bogen giver et indtryk af situationen under Første Verdenskrig i Sønderjylland og den nød, som kvindeforeningen var med til at lette for mange under og efter krigen.

Der berettes om samtlige af foreningens formænd, og der fortælles om foreningens genvordigheder fra starten med de svære økonomiske og sociale problemer og frem til vor tid, hvor det største problem har været at få foreningens rekreationshjem på Rømø til at overleve.

Foreningens børnehjem ved Flensborg Fjord, det senere Rønshoved Skolehjem, omtales. Det blev grundlagt i 1919, i begyndelsen som børnehjem for krigsramte

og sygelige børn. Hjemmet er i dag overdraget til Aabenraa Kommune.

Anden halvdel af bogen fortæller om foreningens hvilehjem på Rømø, det senere Rømø Kur & Rekreation. Det første hvilehjem blev oprettet i Havneby i 1920. På over 20 sider i bogen følges hvilehjemmets liv i en dagbogsform, der både dækker begivenheder fra etableringsfasen, problemer med sanitære forhold, køkkenets standard, nybyggeri i Kongsmark fra 1966 og perioden fra 1970, hvor de ændrede samfundsmæssige forhold (bl.a. oprettelse af amter, nedlæggelse af sygekasser osv.) skabte voksende problemer for rekreationshjemmet. Klientellet ændrede sig over den lange periode fra de 'overtrætte og nervøse kvinder', der lige efter Første Verdenskrig fik tre ugers meget påkrævet hvile på Rømø, til 1990'ernes rekonvalescenter af begge køn.

Denne del af bogen er skrevet i telegramstil med inddragelse af stort og småt, bl.a. om beskæring af træer og installation af termostater, måske noget usystematisk, men samtidig giver det en god fornemmelse af den stemning, der har været, og de bekymringer, foreningen har haft.

Der kunne godt have været lidt mere fokus på de sydslesvigske brugere. Bogen slutter med en række (avis-?)interview med nogle af de seneste gæster på Rømø Kur & Rekreation og en omtale af lukningen 2006-2007.

Bogen omfatter anekdoter, citater, faktabokse og aha-bemærkninger i marginen, og den er præget af mange rigtig gode og velvalgte illustrationer. *edj*

Sønderborg i 750 år

'Sønderborg i 750 år - tværsnit og perspektiver'. Inge Adriansen og Peter Dragsbo (red.). Fra Als og Sundeved nr. 83. Museet på Sønderborg Slot & Historisk Samfund for Als og Sundeved, 2005. 312 sider, ill. Pris 275 kr.

Sønderborg by kunne i 2006 fejre 750-året for Hertug Valdemars udstedelse af et brev, skrevet i 'Sønderborg, Alsie'. Byens oprindelse er dog engang i perioden 1170-1240.

Købstadsretten fik Sønderborg først i 1591 af Hertug Hans.

En række af Sønderjyllands kompetente historikere og kulturforskere har bidraget til bogen. Sønderborgs ældste historie beskrives af Lennart S. Madsen, der fører læseren gennem historien og giver svar på byens grundlæggelse og Sønderborg Slots betydning for udviklingen frem til reformationen. Som bogens undertitel siger, er der tale om tværsnit af byens historie, hvilket ses ved, at de øvrige bidrag er tematiske, hvor linier tegnes fra reformationen til 2006.

Peter Dragsbo er i sit es med beskrivelsen af Sønderborgs bymæssige udvikling, hvor skiftende tendenser og planlægges opfattelse af byplan og bebyggelse beskrives, tolkes og bedømmes. Kapitlet er et vigtigt bidrag i den stadigt større interesse for bygnings- og byplanhistorie.

Bogens største bidrag er skrevet af Kim Furdal, der klarlægger byens sociale liv og borgernes indbyrdes relationer for læseren. Her fornemmer man, at forfatteren måtte begrænse sig, at pladsen ikke var til flere analyser og historier fra perioden 1864-1920. Dette gør dog ikke noget, da det efterfølgende kapitel af Jesper Thomassen på en god måde klarlægger de lokale, regionale, nationale og internationale forhold, der påvirkede Sønderborgs udvikling fra handelsby til serviceby.

Sønderborgs nationale historie behandles af Inge Adriansen, der kulturhistorisk påviser de ændringer, der fra begyndelsen af 1800-tallet skete med befolkningen, som gik fra at være slesvigere til hhv. dansk- eller tysksindede. Sprogspørgsmålet, konflikterne og styrkeforholdet mellem dansk og tysk samt det tyske mindretals nazificering og sameksistensen efter 1945 behandles. Tankevækkende er stamtræet for Horst Meesenburg, der rummer nationalitetsspørgsmålets mange facetter.

Sønderborg i 750 år er en flot udgivelse, hvor der er dvælet omkring layout og valg af billeder. Mellem de enkelte kapitler er der mindre bidrag om bl.a. Sønderborg

fortsættes side 198

Tre år efter!

Af Flemming Roth

I 2002 forlangte det daværende Sønderjyllands Amt, på grund af besparelser i amtet, at Midtsønderjyllands Museum på Gram Slot enten blev lagt under Haderslev Museum som en filial, eller at de tre støttekommuner, Gram, Rødding og Nørre Rangstrup, overtog størstedelen af det økonomiske ansvar for museet. Heldigvis skete det sidste. Men samtidig var der et krav om, at museet fraflyttede Gram Slot, hvor der var store vedligeholdelsesudgifter. 27 års æra på Slottet var slut! Vi pakkede sammen og sendte ansøgninger ud, og det lykkedes at skaffe midler nok til et nyt museum, der kunne bygges ved Gram Lergrav, hvor vi gennem årene har udgravet mange spændende otte millioner år gamle fossiler. Her har vi nu boet i tre år, og det er vi godt tilfredse med! Slottet var charmerende som bosted, men det var ikke velegnet til moderne, naturhistoriske udstillinger.

Nu har vi fået en bygning, der er særdeles velegnet - om end den ikke er så stor - og vi har fået den tætte tilknytning til lergraven, hvor publikum selv kan udgrave fossiler. Det er vi særdeles godt tilfredse med, også med de nye udstillinger, der er mere tidssvarende og langt bedre præsenterer det meget fine hvalmateriale, der er udgravet i lergraven.

I de 27 år, hvor museet logerede på Gram Slot, var det i hovedsagen geologi og palæontologi, der blev udstillet. I det nye museum beskæftiger vi

os nu med en ny disciplin - nemlig den nutidige natur. Men det er et virtuelt museum på nettet, der er ved at blive opbygget.

I starten var det tanken, at samtlige dyr, planter og naturtyper i Sønderjylland skulle beskrives og afbildes på nettet, men projektet er nu svulmet op til at dække hele Danmark, fordi samtlige naturhistoriske museer i landet syntes så godt om ideen, at de gerne ville være med i projektet. Det siger sig selv, at det vil tage mange år at skulle beskrive og afbilde alle de væsentligste dyr, planter og naturtyper i Danmark, men Kulturarvsstyrelsen har anbefalet, at der arbejdes videre med ideen. Foruden de naturhistoriske museer har også Danmarks Miljøundersøgelse og Dansk Meteorologisk Institut givet tilsagn om at deltage i denne kæmpeopgave, der altså også vil omfatte meteorologiske aspekter i fortid, nutid og fremtid.

For tiden arbejdes der intenst på at få udarbejdet et overbevisende projektmateriale, der kan overbevise de relevante ministerier om, at dette er et ganske unikt projekt, der naturligvis vil komme til at koste mange penge.

Lykkes det at skaffe midlerne, er det planen, at der 1. august 2010 er beskrevet 2000 arter foruden naturtyper, klima og meget andet, og at tallet for arter ved udgangen af 2013 er på 6.200.

Det vil være gratis at benytte oplysningerne på nettet. ■

Arkæologi Haderslev. Oldtid og middelalder
2. juni - 14. sept. Kunstudstilling. Maleri, skulptur og keramik af Majken á Grømma.

Kulturhistorie Aabenraa. Søfart - landbrug - byhistorie
14. juni - 2. nov. '1:30 - Store historier i lille skala'. Pragtfulde skibsmodeller fortæller spændende historier.

Kunstmuseet Brundlund Slot
Jan. - dec. Oliebilleder af maleren C.W. Eckersberg fra kunstmuseets samling.

14. juni - 31. aug. Fokus på sønderjyske kunstnere fra museets samling.

Kulturhistorie. Sønderborg Slot
19. maj - 16. aug. Heinrich Blunck 1891-1963 - en kunstners vej i grænselandet.

13. juni - 14. sept. Hertugerne af Slesvig og Holsten.

Cathrinesminde Teglværk
5. juni - 18. sept. 'Gasværket i Sønderborg - 150 år'.

Kulturhistorie Tønder
14. juni - 19. okt. 'Drivvejen - Folk og fæ langs den vestlige oksevej i Sønderjylland'.

Drøhses Hus, Tønder
29. marts - 18. okt. Vifter - fra mandligt magtsymbol til kvindeligt flirtemiddel.

29. marts - 30. dec. Dåbstøj - Kristenklæder.

Højer Mølle
12. april - 19. okt. 'Kålgård og prydhave - haver i Sønderjylland'.

Skærbæk Museum
24. juni - 25. sept. 'Bedre Byggeskik - bygninger og bevægelse' - Om bevægelsen og landsforeningen 'Bedre Byggeskik', der blev stiftet 1915 med det formål at højne kvaliteten og bygningskulturen.

Kunstmuseet Tønder
21. juni - 14. sept. 'Grafik' - Torrudur Poulsen.
13. sept. - 23. nov. 'Maleri og skitser' - Thomas Hornemann.

fortsat fra side 195

rådhus, dampskibstrafikken samt tyske og danske æresborgere. En vellykket udgivelse, der har sat en ny standard for Historisk Samfund for Als og Sundeved.

Bent Vedsted Rønne

Mit Sydslesvig 2

Valdemar Kappel: 'Mit Sydslesvig 2'. Grænseforeningens årbog 2008. Erik Lindsø (red.). 112 sider, ill. Pris: 100 kr.

Grænseforeningens årbog 2006 omhandlede den nordlige del af Sydslesvig, fra den dansk-tyske grænse til hovedvej B 201, dvs. landet syd for grænsen ned til en linie fra Husum til Slesvig, Årbogen 2008 beskriver området fra denne linie og sydpå til Ejderen og omfatter foruden landskaberne byer som Slesvig, Egerfnørde, Rendsborg, Frederiksstad og Husum. Ideen med at lave disse guider om landskab, historie og kulturhistorie er rigtig god. Begge årbøger er moderne, letlæste turguider opdelt i geografiske områder, med oversigtskort og et godt register, henvisninger til hjemmesider osv. og i et passende 'handskerumsformat'.

Også i denne årbog har man valgt at portrættere forskellige sydslesvigere og deres syn på Sydslesvig i dag. Blandt de kendte er Anne Kämper, formand for SDU og det sydslesvigske Samråd, lederen af Tydal, Helmuth Werth, og formanden for Dansk Sprogforening i Sydslesvig, Signe Andersen. Disse portrætter er skrevet af Grænseforeningens formand Finn Slumstrup.

I årbogen 2008 har man valgt at bringe mere detaljerede kort end i årbogen 2006. Det er en fin idé, men det havde måske været en endnu bedre idé at finde nogle lidt mere opdaterede kort, som det var muligt at køre efter. Til gengæld er det rigtig godt, at der i denne årbog er undertekster ved alle fotos, det savnede man i årbogen fra 2006. Der er tale om rigtig mange fotos af detaljer, bygninger og landskaber.

Indimellem svækkes fremstillingen af en

overdreven vægtning af dansksindet sydslesvigstatistik. I en bog af denne karakter er det måske ikke ligefrem nødvendigt at anføre elevtallet for hver enkelt dansk skole syd for grænsen, og der er også oplysninger om, hvor mange børn er enkelte danske børnehaver er normeret til. Måske kunne disse, i denne sammenhæng lidt overflødige statistiske oplysninger, være erstattet af mere turistrelevante oplysninger som, at det faktisk er muligt at 'få en tur' i den rekonstruerede globus i slotsparken ved Gottorp!

Det er en svaghed, at bogen ikke har bykort over alle beskrevne byer. Kun i forbindelse med Rendsborg er der et bykort; men bortset fra det, er der tale om en god og indbydende fortsættelse af 'Mit Sydslesvig'!

edj

Portvin og småkager

Kaj Grøn Petersen: 'Livet er ikke kun portvin og småkager'. Forlaget Gammelting, Haderslev 2007. 111. sider, ill. Pris: 98 kr.

Gennem de seneste år har der været en stigende interesse for efterkrigsårene og især 1950'erne. Mest markant er det kommet til udtryk i DR's serie 'Krøniken', der samlede familien Danmark for et par år siden og dermed markerer, at de store fødselsårngange fra 1940'erne er begyndt at se tilbage.

Kaj Grøn Petersens erindringer følger denne tendens og skildrer hans liv fra dreng i begyndelsen af 1950'erne og frem til i dag. Bogens fokus er dog perioden fra de formative ungdomsår i 1950'erne og til begyndelsen af 1970'erne. Især rummer bogen en længere beskrivelse af hans tid som FN soldat på Cypern og rejseoplevelser i forbindelse med hans arbejde.

Man skal helt hen til sidste afsnit for at forstå bogens titel, der refererer til de seneste år, hvor sygdom har ændret familiens liv. Det var måske ikke den mest oplagte titel på bogen, der mest er et tilbageblik på hans og hans families liv i de aktive år. Det havde været rart med en oplysning om, hvornår Kaj Grøn Petersen er født.

kf

GRÆNSEFORENINGEN

For 150 kr. om året kan du blive medlem af Grænseforeningen. Så modtager du seks gange om året bladet GRÆNSEN samt Grænseforeningens smukke årbog. Ring eller skriv efter Grænseforeningens brochure:

Grænseforeningen
Peder Skrams Gade 5
Postboks 9074
1022 København K
Tlf. 33 11 30 63.

Du er også velkommen til at kontakte en af dine lokale formænd:

Svend Kristiansen
Østerbyvej 32
6280 Højer
tlf. 74 78 32 15

Sigrid Andersen
Rangstrupvej 20
6534 Agerskov
tlf. 74 83 31 56

Erik Heissel
Venbjerg 33
Djernæs
6100 Haderslev
tlf. 74 57 52 87

Ivan Skjoldager
Grundtvigs Allé 6
6400 Sønderborg
tlf. 74 43 19 41

Jørn Ulrik Larsen
Farverhus 112
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 62 23

Militære flyvepladser i Sønderjylland

Af Kim Furdal

SØNDERJYLLAND HAR HELT FRA flyvningens barndom haft militære flyvepladser. Det startede lige nord for Tønder, hvor den tyske marine anlagde en luftskibsbase, som en af tre luftskibsbaser, hvorfra man kunne foretage rekognosceringsflyvninger ud over Nordsøen. Basen blev opført i vinteren 1914/15 og i marts 1915 landede det første luftskib på basen. Afslutningen blev mere dramatisk, da basen blev bombet den 19. juli 1918 af engelske flyvere ved verdenshistoriens første hangarskibsbaserede luftangreb.

Knap så kendt er den flyveskole, som marinen omtrent samtidig anlagde på Sydhavnens sydmoie i Aabenraa. Skolen blev taget i brug 1915, og udviklede sig i løbet af krigen, så den ved våbenstilstanden havde 18 flyvemaskiner med tilhørende flyveinstruktører, mekanikere og andet personale. Efter krigen blev tolv af maskinerne hentet som engelsk krigsbytte, mens det danske flyvevåben anvendte nogle af de tilbageværende maskiner.

Med krigsafslutningen og Genforeningen forsvandt de militære flyvemaskiner fra Sønderjylland. Først med udbruddet af Anden Verdenskrig, og efterhånden som krigslykken vendte til fordel for de allierede, blev Sønderjylland på ny interessant for det tyske flyvevåben. For at beskytte de nordtyske byer og især Flensborg mod bombefly, der tog vejen over Sønderjylland, blev der i løbet af 1944 anlagt en feltflyveplads ved Kragelund, kaldet Fårhus Feltflyveplads, på de flade marker, der grænser op til nordkanten af Frøslev Plantage og

vestkanten af Fårhus Plantage. I marts 1945 havde den lille flyveplads 20 maskiner, men blev aldrig involveret i egentlige krigshandlinger. Efter befrielsen sprængte englænderne de resterende fly i luften på nær et enkelt særligt interessant fly, der blev fløjet til England til nærmere undersøgelser. Flyvepladsen blev herefter lukket, men blev i perioder frem til 1990 anvendt som flyveplads til forskellige former for fritidsflyvning.

Mens flyvepladsen ved Kragelund blev lukket, gik det anderledes med Skrydstrup flyveplads, som tyskerne anlagde i 1944, som en del af Kriemhild-stillingen, der skulle forsvare Nordtyskland mod et allieret angreb fra nord. I februar 1944 blev landsbyen Skrydstrup med kort varsel tvangsevakuert, så 2/3 del af byens 780 indbyggere stod uden tag over hovedet. På dette tidspunkt var arbejdet gået i gang, og allerede i april 1944 blev flyvepladsen registreret som 'Fliegerhorst', det højest rangerende niveau af militære flyvepladser. Flyvepladsen blev aldrig taget i brug som forudset. I september 1944 blev der udstationeret den første gruppe natjagere til forsvaret mod allierede natbombere, men flyvepladsen kom hovedsagelig til at fungere som skole for uddannelse af piloter i taktisk flyvning og luftkamp. Ved krigsafslutningen stod der 103 fly på pladsen, som blev sprængt i luften af Royal Air Force.

Fra 1945 til 1946 blev pladsen anvendt som flygtningelejr og 1. maj 1953 overtog det danske flyvevåben flyvepladsen, der i dag er hjemsted for Danmarks største jagereskadrille. ■